

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szent István király élete. A Szent-István-Társulat választmányának megbízásából írta *Karácsonyi János.* Budapest, 1904. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 125 l. Huszonhat képpel és egy arczkép-melléklettel.

A Szent-István-Társulat választmányának régi szándéka volt, hogy védőszentjének, Magyarország apostolának és első királyának, az újabb kutatásokon alapuló, lehetőleg teljes és tüzetes életrajzát megírassa s azt a társulat tagjainak felajánlhassa. A választmány úgy döntött, hogy a mű megírásával tudományos osztályának egyik tagja bízassék meg. A választás *Karácsonyi János* történetírónkra esett, s ennek a megbízásnak eredménye az előttünk fekvő elég terjedelmes füzet.

Ki kell emelnünk, hogy az író megválasztásában nagy körültekintéssel jártak el. A nemrég elhunyt Pauler Gyula kivételével, a magyar történetírói gárdában senki sem volt, a kiből e nem csekély feladatra több rátermettséget lehetett volna sejteni, mint éppen Karácsonyiban. Az ő éles elmére valló művei, Szent István személyére és korára vonatkozó nagyszámú becses tanulmányai, a nagy király legilletékesebb életírójává látszottak őt avatni. Hogy mindazonáltal a mű, nézetem szerint, a hozzáfűzött várákozásnak nem felel meg, annak oka nem az író képességében, hanem a feldolgozandó anyag ama sajátos varázsában rejlik, mely a kutató erőt mód felett izgatja, az építő, alkotó erő rovására túlságosan leköti.

Kétségtelen dolog, hogy egy monumentális mű alkotásánál féltő gonddal kell megválogatni minden egyes alkatrészt, a mit az író alkalmazni óhajt, hogy selejtes, laza anyag ne kerüljön a műbe s annak tartósságát állandóan ne veszélyeztesse. De nem kevésbé kétségtelen az is, hogy bármely művész kezéből is csak akkor kerülhet ki igazán nagyhatású munka, ha a czélszerűség, a szépészet, a kellő díszítés, egyszóval a magasabb conceptió, az eszmei kialakítás követelményeit sem téveszti szem elől. Ha egy történelmi mű alkotásánál folyvást

csak az adatok tisztaságára ügyelünk s elvetjük mindazt, a mi a szövegkritika általános szabályai szerint nem eléggé szabatosnak vagy kevésbé igazolhatónak látszik, akkor könnyen megeshetik, hogy az igazság túlzott keresése elfogultságot szül s a bonczoló elme túltengése nem enged erőt az alkotó elme szárnyalásának. A mint végzetes hiba az adatok könnyelmű vagy akár csak könnyed kezelése, úgy nem kevésbé veszélyes a szükséges mértéket túllépő, folyton aggodalmaskodó s ezért sokszor ingadozó, sokszor változó véleményeket termelő kritikai módszer. Az életben sem minden kétszerkettő négy, és sok dolgot valószínűtlennek tartunk, elképzelhetetlennek vélünk, a mit mások — kik átélték — igen jól megértének. A multban is élet pezsgett; változó, kiforratlan, nekünk csodás élet. Vajjon hihetjük-e magunkról azt, hogy ezt az életet minden részletében az igazság teljes fénye mellett ismerjük meg valaha, s ha megismerjük is, vajjon megértjük-e? És a *történeti tények* mi egyebek, mint ennek a távol multban lefolyt életnek megrögzített emlékei? Nem lehetséges-e tehát, hogy épen akkor tévedünk legjobban, mikor azt véljük, hogy legtisztábban látunk?

Nem szeretném, ha félreértenének. Magam is szükségesnek tartom, hogy egyes részletkérdések, zavaros történeti források megtisztítása, kétes tények, események megállapítása körül a legnagyobb körültekintéssel, fontolgatással, aggodó gonddal járjunk el. Ily tanulmányoknak csak hasznára lehet a controversia, mert mind valószínűbbé lesz, hogy a felszínre kerülő sokféle vélemény, okfejtés, bizonyítás tömkelegében ott lappang az igazság, mely egy szerencsés kéz érintésére kipattanhat. Egy egységes monographikus mű alkotásánál azonban, melynek egy személyt és a köréje csoportosuló eseményeket, vagy egy intézményt és annak hatását, avagy egy korszak képét kell kidomborítania, a fősúlyt nem lehet csupán az úgynevezett *kétségtelen*, de valósággal többnyire csak *subjectiv* igazságokra fektetni, nem lehet csupán ilyenek keresésével tölteni időt és papirost. Itt már latba kell vetni a *consensus historicorum* értékét is, a mit nem gyöngíthet egy-két ellenkező vélekedés, s a mely előtt meg kell hajolniok a *subjectiv igazságoknak* is. Meg kell hajolniok épen azért, mert nem voltak képesek a consensust alapjában megrendíteni. A kinek akár eredetiségre való hajlama, akár finom lelkiismerete nem engedi az *általános* igazságnak tartott, de tőle vagy másoktól kétségbe vont adatokat felhasználnia, annak azután igazán nem marad más hátra, mint hogy csupán a *feltétlenül biztos* adatoknak — bizony, kivált a középkorban igen sovány — csoportjára támaszkodjék.

Karácsonyi János műve előszavában ismételtelen kijelenti, hogy ő »csak igazat akart mondani«, s ezért elhagyta mindazt, »a mi csak merő ábránd, a kései íróktól Szent István életéhez hozzá ragasztott sallang vala.« — »Épen a bíráltilag megállapított történeti igazságokból tűnik ki Szent István valódi nagysága« — mondja tovább, miután már előbb jelezte, hogy a szent életirataiból »csak a biztos részeket« fogadta el, s épen azért fél, hogy »lesznek, kik talán csalódva teszik le a könyvet«, mert esetleg számos, eddig történeti igazságul elterjedt tudományos tételt nélkülözni fognak.

Öszintén megvallva, én is azok közé tartozom, a kik csalódottan tették le a könyvet; de nemcsak azért, a mi hiányzik belőle, bár — mint látni fogjuk — van ilyen hiány bőven, hanem főképp azért, mert úgy látom, hogy Karácsonyi, mikor *csak* az igazat akarta elmondani, sokszor épen akkor esett tévedésbe, sokszor meg a kétest tette a valószínűbb helyébe.

Első állítása az, hogy: míg (Szent István) életirataiban nem tudtuk megkülönböztetni az eredeti részeket a kései toldásoktól, jóhiszeműleg mindent elfogadhattunk; most csak a *biztos* részeket. Vagyis: most már tudjuk, hogy melyek a biztos és melyek a betoldott részek az életiratokban. De hát tudjuk-e már *biztosan* azt, hogy melyek ezek az életiratok? Karácsonyi öt életiratot említ: *a)* a kis legendát; *b)* a Hartvik-legendát; *c)* a pesti bővített legendát; *d)* a magyaros bővített legendát és végre *e)* az elveszett legendát. Ezzel szemben *Pauler* csak hármát ismer: *a)* a kis legendát, *b)* a nagy legendát és *c)* a Hartvik-legendát.¹⁾ Ez tehát azt a látszatot kelti, mintha a kérdés nem lenne egészen tisztázva, annál is inkább, mert csodálatosképen *Fraknoi* 1901-ben szintén csak három legendát ismer.²⁾

De menjünk tovább. A szerző azt vitatja, hogy az u. n. *nagy* (helyesen: nagyobb) *legenda* a tulajdonképen való *Hartvik-legenda*; a Hartvik-legendának tartott életirat pedig plagium és tákolmány. *Pauler* viszont azt tanítja, hogy a Hartvik-legenda épen az, a melyet mindig annak tartott mindenki, a mely *Kálmán királynak* van ajánlva s a melyet szerzőnk plagiumnak nevez. Ennek azután van több ismert codexe, tehát — a mint rendszeren szokott lenni — több változata, s az eredeti szöveg csak a variáns lectiók és változatok kritikai megrostálása után volna megállapítható. Hát kérdem, a hol

¹⁾ V. ö. *Karácsonyi* cikkét: A Hartvik-vita sarkpontjai. *Századok*, 1894. 20 l. *Pauler* cikkeit u. o. 1893. 279 és köv. II., 1894. 123 és köv. II.

²⁾ U. o. 1901. évf. 881. l.

magában az alapkérdésben, az életiratok létezésének kérdésében ilyen khaosz, ilyen bámulatot disharmonia van, lehet-e ott *biztos* és *kései* betoldások *végleges* megállapításáról szó? Hiszen azt sem tudjuk *bizonyosan*, hogy melyik is hát az *igazi* legenda, a melyet a kései betoldásoktól meg kellene tisztítani.

A Hartvik-vita, két éles elme edzett tollának összecsapása, sok tanulságos anyagot hozott felszínre; ám — és ebben talán mindenki egyetért velünk — a vitában sem Karácsonyi nem gyúrta le Paulert, sem Pauler nem győzte le Karácsonyit. A vita eldöntetlen maradt és eldöntetlen most is; de e mellett nem szabad feledni azt sem, hogy *az a nézet az általános, abban egyesül a consensus, a melynek bajnoka Pauler volt.* Melyek tehát a »biztos részek« és hol vannak azok kétségbe vonhatatlanul kitüntetve? Mert végre is csak az a kérdés, hogy mi van ezen életiratokban olyan, a mi egyéb források adataival is összeegyeztethető; vagy ha az adatok divergáló, melyik a valószínűbb állítás: a legendák állítása-e, vagy az egyéb forrásoké? Mert »biztos« jelzőre érdemesült adatokat csak így emelhetünk ki a bizonytalanokká tett életiratokból.

Azt állítja a szerző (6. l.), hogy Gyejce (nála Gyécse) fejedelem I. Miesko lengyel fejedelemnek »Beleknegina, keresztényen néven Adelheid nevű« leányát vette el feleségül 973-ban. Ez tehát *biztos* adat. Csakhogy ezzel szemben történetíróink túlnyomó része azt vallja, hogy Gyejce felesége Sarolta volt, Gyula erdélyi vajda leánya. Ezek véleményöket főképp a magyar krónikákkal, a Névtelen jegyző, a Képes Krónika stb. tanuságával igazolják. Karácsonyi a maga véleményét ellenben a *lengyel* forrásokra alapítja. Igaz, hogy a magyar források hitelét megingatták egyes magyar szöveg-kritikai írók, de az is igaz, hogy a lengyel forrásokét is megingatták egyes — és pedig tekintélyes — lengyel szövegkritikusok, s azok egy részét a XIV-ik sz. kései tákolmányának jelezték; és igaz az is, hogy ezen lengyel források közt egy sincs, mely feltétlen hitelességre tarthatna számot. Ily körülmények között egy dolog biztos, az t. i. hogy Karácsonyi ezen *biztos* adata épen-séggel *nem biztos*.

Én Sarolta mellett kardoskodom. Bevallom, hogy nálam érzelmi momentum is működik, belőlem a nemzeti érzés is beszél. Mindaddig, míg feltétlenül hiteles külföldi források a magyar források értesüléseit le nem rontják, vagy külső — pl. chronologiai — okok azokat valószínűtlenné nem teszik, a magyar történelemben a magyar krónikáknak adok elsőbbséget. Lehet hogy tévedek. Nem is vitatkozom; de arra

a szempontra helyezkedve, melyet a szerző vall a magáénak, — azaz *csak* a *biztos* adatok felhasználásának szempontjára, — állítom, hogy a szerzőnek nem lett volna szabad Gyejce nejének Belekneginát mondani, hanem meg kellett volna elégednie azzal, hogy a magyar fejedelem keresztyén nőt vett feleségül, a ki erős akaratú, mulatni vágyó hölgy volt, s legfeljebb megemlíthette volna még, hogy e nőt némelyek Saroltának, mások Belekneginának (Adelheidnak) tartják s hogy nézete szerint ez utóbbi vélemény helyesebb.

Ezt azonban Karácsonyi nem tehetette. Nem tehetette pedig azért, mert neki szüksége van Adelheidra, különben halomra dülne az a vélemény, a melyet magának Gyejce testvéréről Mihályról s egyáltalában az erdőelvi részek magyar uralmáról megalkotott.

Azt is mondja, hogy *Beleknegina* (szép úrnő) keresztyén néven *Adelheid*. Tehát szerinte Beleknegina pogány név. Vajjon *biztos* ez? És vajjon min alapúl ez az állítás? Mert Thietmár csak ennyit mond: »Uxor ejus Beleknegini, id est pulchra domina slavonice dicta.« Ebből nézetem szerint csupán az következik, hogy azok a szlávok, — valószínűleg hittérítő papok — a kiktől Thietmár ezt az adatot hallotta, a maguk nyelvén Belekneginának, vagyis szép úrnőnek mondották őt; ellenben nem következik sem az, hogy Gyejce nejének *neve* Beleknegina volt, sem az, hogy a Beleknegina pogány név. Csak utalni akarok itt arra, hogy a szlávok köztudomás szerint igen nagy tisztelői a női szépségnek, azt mindig kiemelik, és szláv vidékeken még ma is nem egy feltűnő szépségű hölgy viseli a megtisztelő melléknevet: *pekna paňy*.

Karácsonyi szerint »Gyécse fejedelem . . . 985 táján, biztosan a 985—989 évek valamelyikében karácsonkor maga is megkeresztelkedett s azt is megengedte, hogy fia Vajk a keresztvízbe szálljon. Innen Vajk, keresztatyja és keresztelője szent Adalbert segítségével, mint új keresztyén, István néven szállott ki.« (8. l.) És előbb: »Már maga az, hogy a német Thietmár 30—40 év múlva is tudja szent István pogány — vagy mondjuk — nemzeti nevét, mutatja, hogy azt sokáig viselte.« E szerint tehát biztos, *a*) hogy Szent István pogány neve (mert *nemzeti* csak épen ugyanaz) Vajk volt; *b*) hogy Gyejcsét szent Adalbert keresztelte meg; *c*) hogy Szent István 10—14 éves koráig pogány volt; *d*) hogy Szent István megkeresztelője és keresztatyja szent Adalbert volt; és végre *e*) hogy a keresztelés ünnepélye karácsonkor folyt le. Vajjon igazán oly nagyon *biztos* mindez? Vajjon a szerző mindezzel *csak igazat* mondott?

Lássuk először is Szent István állítólagos pogány nevét.

Hol van az megírva, vagy mikép lehet azt igazolni, hogy *Waic* (Vajk) csakugyan Szent István pogánykori neve? Állítani hallottam sokszor, de bizonyítva nem láttam soha és sehol.

»Imperatoris autem predicti gratia et hortatu, gener Henrici ducis Bavariorum, *Waic*, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit« — mondja Thietmár.¹⁾ Kiról beszél itt a krónikás? Pogány királyról-e vagy keresztyén királyról? Azt hiszem, semmi kétség, hogy keresztyénről. Azt is alig tagadhatja valaki, hogy szavai épen Szent Istvánra vonatkoznak. De ha keresztyén királyról beszél, mi oka lehetett volna arra, hogy azt ne keresztyén, hanem pogány nevével említse? Nézetem szerint a természetes gondolkodás szabályai szerint az *első* kérdés — ha a *Waic* nével foglalkozunk — nem az: pogány név volt-e vagy sem?, hanem inkább az: van-e ennek a névnek a keresztyén onomastikában valamelyes alapja? s ha van, vajjon nem hozható-e összekötésbe a *Stephan* = *στέφανος* = István névvel?

Hesiodosnál a *στέφανος* = virágkoszorú; Pindarosnál győzedelmi jelvény (koszorú); Herodotosnál aranyból készült olajág-koszorú, a későbbi íróknál pedig már *korona*, uralkodói jelvény; míg a *στέφανος* valódi jelentése: umzingeln, umgehen, winden = körülvenni, körülzárni, körülfontni stb. Feltűnő továbbá, hogy a góth nyelvekben *wīten* = winden: körülcsavarni, körülfontni; *weipan* = koszorúzni; *wipja*, *waips* és *waif* pedig = koszorú. A litván nyelvekben *wainikkas*, *wainikkelis*, *wainikkuzi* jelent koszorút, *wainikkotas* pedig megkoszorúzottat. Ugyanezen jelentése van a szlovén nyelvben a *véniz*, *venzhaja*, a szláv nyelvekben a *věnc*, *věncec*, *věncěk*, *venjac* szavaknak. Förstemann igen hajlandó a *vaif*, *vaips* szavakat a *hring* = *στέφανος* szavakkal egyértelműeknek venni, s azon neveket, melyekben ezen gyökszó domborodik ki, a *Stephan* névvel hozza kapcsolatba.²⁾ Kott szótára viszont a *vach*, *vacha* szavakat a szláv *Wenceslav* névben ismeri fel. Már pedig ugyancsak szerinte *vajka*, *vejka*, *vach* = fonás, összeszövődés; tehát átvitt értelemben = *věncei* vagyis *koszorú*. Szerinte a *Wenzel* névnek ilyen változatai ismeretesek a cseh irodalomban: *Vaclav*, *Vaislav*, *Vacek*, *Vaněk*, *Vasěk*, *Vasa*, *Vencá*, *Vach* és *Vacha*. A *Wenzel* név etymologikus értelme tehát szintén a koszorúra, a *στέφανος*-ra utal s így valójában egyértelmű lenne a *Stepan* (*Stevan*) névvel.³⁾

¹⁾ Chron. III. 38. Monum. Germ. Hist. SS. III. 784.

²⁾ Altdeutsches Namenbuch, I. köt. 1228. h.

³⁾ Csesko-nemecky Slovník, IV. köt. 531. 537. 538. ll.

Nem akarok nyelvészkedni; de mikor ezen synonymákat olvasom, önkénytelenül fülemben csendül a Thietmár *Waic* szava, akkor is ha *Vaich*-nak, *Vaicz*-nak, akkor is ha *Vajk*-nak ejtem. Vajjon lehetetlen-e tehát, hogy a *Waic* név egyértelmű *Stepan*-nal, vagyis hogy Thietmár nem Szent István pogány nevét, hanem annak a régi szláv nyelvben szokásos értelmező alakját őrizte meg az utókor számára? Igazam van-e? döntsék el a nyelvészek. Egyet azonban bizonyosan tudok, azt t. i. hogy *Waic* nem *biztosan* pogány név.

Azt állítja továbbá a szerző, hogy Gyejcsse fejedelmet szent Adalbert keresztelte meg, de nem mondja, mire alapítja e véleményét. En pedig nem ismerek forrást, a melyben ily tanuskodást olvastam volna. Mindaddig tehát, míg felvilágosítást nem nyerek, mivel Karácsonyi conjecturáját nem tartom szerencsésnek, kénytelen vagyok a Pauler vélekedését tartani helyesebbnek, de egyúttal kénytelen vagyok azt is hangoztatni, hogy *biztos*-nak egyik állítást sem mondhatjuk.

Azt is állítja a szerző, hogy Szent István 10—14 éves koráig pogány volt. És nagy megnyugvással jegyzi meg, hogy tehát Szent István oly korban vetette magát alá a keresztiségnek, mikor elméjét még nem homályosította el a régi vallás balitélete vagy a vad, élvezetvágyó indulatok serege, akaratát pedig még nem hajlította el a rossz szokások ereje.

Köztudomású dolog, hogy egy kiváló tehetségekkel megáldott fiú 10—14 éves korában rendkívül érzékeny impresszionista, a kinek lelkére a fantasztikus dolgok a mily önkénytelen, ép oly mély benyomást tesznek. És így nem igen valószínű, hogy ha Szent István 10—14 éves koráig pogány volt, vagyis az ősi magyar vallásban nevelkedett, a babonás hajlamok teljesen kiveszhettek volna belőle. De hagyjuk a vélekedéseket s lássuk az adatokat.

A szerző által nagy hitelességűeknek elismert kameniczki évkönyvek a krakói évkönyv két adatát mentették meg számunkra. Az egyik így hangzik: »975. Stephanus rex Ungarie nascitur.« És szerzőnk szerint épen az mutatja ezen adat régi voltát, hogy Istvánt nem nevezi szentnek és élőnek tünteti fel. Velünk gyakran megtörténik, hogy ha Szent István oly tetteiről szólunk is, a melyeket akkor vitt végbe, mikor még nem tartották szentnek: nem az egyszerű István, hanem az anachronistikus Szent István névvel élünk. Egy krónikásról tehát, a ki az elnevezésben is ily finomul distinguál, feltehetjük, hogy fontosabb dolgokban még nagyobb körültekintéssel jár el. Ha tehát azt mondja: *Stephanus nascitur*, akkor implicite jelzi, hogy a gyermek kereszténynek és nem pogánynak született. Ez

lehet furcsa okfejtés, de ugyanazon a nyomon halad, a melyen a szerző okfejtése.

A nagyobb legenda, melyet Karácsonyi a Hartvik-legendának tart, azt mondja, hogy Gyejcsének álomlátása volt, melyből megtudta, hogy szent Adalbert jön majd hozzá; s azt is mondja továbbá, hogy Gyejcsé a szentet nagy kitüntetéssel fogadta és a népet tanításának meghallgatására egybe-gyűjtötte. De a Hartvik-legenda azt is mondja, és ezt a nagyobb legenda is sejteti, hogy a fejedelemnőnek is volt álomlátása. Megjelent előtte Szent István diakonus, biztosította őt, hogy születendő fia, ki István nevet fog viselni, nagy dolgokra lesz hivatva. És mégis, szerzőnk szerint Gyejcsé, 10—14 évig pogányságban hagyta fiát és Vajknak nevezette. Ha Gyejcsé az álomlátás és a gyermek születése idején még pogány volt, a mi azonban nincs bebizonyítva, akkor nem lehetetlen a dolog, de valószínűtlen mégis. Valószínűtlen először azért, mert a nagyobb legenda nem zárja ki, hogy Gyejcsé már keresztyén volt légyen, a kis legenda meg egyenesen feltételezi, — de másodszer és főképp azért, mert a nagyobb legenda erről az anyaméhben megszentelt gyermekről mondja, hogy szent Adalbert megkeresztelte, nem pedig a 10—14 évig pogányságban nevelkedő Vajkról. Karácsonyi szempontjából tehát nem lehet azt biztos adatnak mondani, hogy István pogánynak született és csak 10—14 éves korában kereszteltetett meg; a Karácsonyi szempontjából mondom, mert ő tartja hitelesnek a nagyobb legendát, míg én úgy vélem, hogy a nagyobb legendának épen ez a része kései betoldás, és azt, hogy Gyejcsé 975-ben már keresztyén volt és István már keresztyénné született, más okokra alapítom.

Azt hirdeti továbbá a szerző, hogy Szent István megkeresztelője és keresztatyja szent Adalbert volt. Hivatkozik pedig a nagyobb legenda és a Hartvik-legenda ezen szavaira: »hunc (t. i. in utero matris Deo notum filium) Deo dilectus Adalbertus episcopus *crismali baptismate* secundum credulitatis sue veritatem *intinxit et susceptor eius fuit.*«

Megjegyzem mindenekelőtt, hogy a *crismale baptisma* és a *crismali baptismate intingere*, olyan kifejezés, a melynek mását másutt hiába keressük. De meglehetősen érthetetlen is, és inkább csak sejteni, mint tudni lehet, hogy mit akar vele az író mondani. A keresztelési szertartásban ugyanis e korban már szerepelt az *oleum catechumenorum* és szerepelt a *crisma* is; mindkettő azonban csak mellékesen és a lényeghez egyik sem tartozott. Ha tehát a *crismale baptisma* nem azt jelenti, hogy itt keresztelés is, bérmálás is folyt le, akkor igazán nem tudom, hogy voltaképen mit jelent. Az azonban bizonyos, hogy

keresztelést is akar jelenteni, valamint az is kétségtelen, hogy a *susceptor* az egész középkoron át *keresztatya* jelentéssel bírt.

Keresztszülők állítása az egyházban ősrégi szokás. Az egyház megkívánta, hogy a keresztelendőt kipróbált hűségű, vallásos és jámbor férfiak mutassák be a keresztelőnek, s arra nézve, hogy a megkeresztelendő az egyház hű fia lesz, bizonyos mértékben kezességet vállaljanak. Ezek a *susceptorok*, később *patrinusok* (pater spiritualis), a csecsemő gyermeket jobb karjukon tartották a keresztelésnél, sőt néha hárman voltak, s egyik a derekánál, másik a jobb lábánál, a harmadik a bal lábánál fogva tartotta. Ezek tették a gyermek helyett az *abrenunciatiót* és a *fidei professiót*. Felnőttek keresztelésénél a keresztelendő maga válaszolt a pap kérdéseire, s a szertartás alkalmával a *susceptor* leszállt vele a medenczébe és jobb lábát a keresztelendő jobb lábára helyezte; mikor pedig a kereszteltet kiemelték a vízből, a *susceptor* a szertartás végéig keresztfiának bal lábán nyugtatta kezét. A szorosan vett keresztelés végeztével azután a keresztatya megjelölte a kereszteltet a szent kereszt jelével és áldást mondott reá.¹⁾ A kereszt-szülői tisztséget a férfiaknál jobbára diakonusok, a nőknél diakonissák vagy szerzetesnők látták el.

A nagyobb legenda és a Hartvik-féle legenda Adalbert szerepléséről szóló részében (cap. 2. et 3.) az áll, hogy mikor a prágai püspök Magyarországba érkezett, akkor már a fejedelemnő várandós volt és fiát még a szent püspök itt tartózkodása alatt szülte meg. Világos tehát, hogy szent Adalbert állítólagos ténykedése, a legendák szerint, *csecsemő* keresztelés volt.

E szerint következőleg alakúl a helyzet: A komoly, szent férfiú, jobb karján a kiseddel, megjelenik az esztergomi baptisteriumban. Elkészülvén a szertartáshoz, kérdéseket intéz a kisedhez és azokra önmaga adja meg a feleleteket; majd leteszi a hitvallást, megkereszteli a kisedet, megkeni olajokkal, elmondja az imákat s végül szívhez szóló intelmet intéz önmagához, melyben lelkére köti önmagának, hogy örködjék a gyermek jövődjé felett és igyekezzék belőle hű kereszttyént nevelni. Végezvén pedig dolgát, mivel soká nem tartózkodhatott »a pogányoknál is rosszabb« magyarok között, hazamegy, s utóbb titkon még azokat is hazacsalogatja, kik keresztfiának legerősebb támaszai voltak.

¹⁾ V. ö. *Bingham*: *Origines sive antiquit. ecclesiast.* Halne, 1724. IV. köt. 295 és köv. ll. *Martene*: *De antiquis eccl. ritibus*, I. 61. l. *X. F. Kraus*: *Christl. Real-Encyklopedie* stb.

Hát ez komédiának igen szép lett volna, de komoly ténykedésnek kissé absurdumnak látszik. Épen azért igen valószínűnek tartom, — belső okokból, — hogy mind a nagyobb, mind a Hartvik-féle legendának épen ez a része kései betoldás, igazában sallang és nem biztos adat.

Érezte ezen elbeszélés tarthatatlan voltát Karácsonyi is; ezért egy másik — úgy tudom későbbi — munkájában¹⁾ jelzi, hogy számos X—XI. századi tudósítást idézhetne arra nézve, hogy (985 táján, de később már nem) szokás volt, hogy a keresztelő pap egyúttal mint keresztatya is szerepelt. Mivel pedig Mátyás Flóriánra hivatkozik, a ki Szent István születéséről szóló disquisitiójában néhány ilyen tudósítást idéz, világos, hogy ő is ezekkel nyugtatta meg magát. De vajjon tényleg megerősítik-e ezek a *tudósítások* annak szokásos voltát, hogy a keresztelő keresztatya is legyen egyszersmind?

Az első tudósítás Pipin frank királyról emlékezik. Ebben világosan ki van mondva, hogy szent Willibrordus keresztapja volt Pipinnek, de egy betűvel sincs mondva az, hogy ő is keresztelte volna meg. A másik példa Nagy Károly fiáról szól, a kit állítólag Adrián pápa megkeresztelt és a keresztvízből kiemelt (*baptisavit et a sacro fonte suscepit*). Eltekintve attól, hogy egyéb középkori krónikákat tartva szem előtt, ily összeállításban az egész mondatszerkezet inkább pleonasmusnak látszik, és e kifejezés: *a sacro fonte suscepit*, idem per idem, vagyis = *baptisavit*, — a felhozott példa nem bizonyít az állítólagos szokás mellett, mert Adrián pápa *nem keresztelte* Nagy Károly fiát Karlmannt, hanem *csak keresztatyja* volt.

Az Annales Quedlinburgenses, Ann. Weissenburgenses és az Annales Lamberti 781-re csaknem betűről betűre egyezően írják: »Carolus Romam perrexit et ibi *baptisatus est* filius eius Carolomannus (Karlmannus), *quem Hadrianus papa mutato nomine vocavit Pippinum*« ... Tehát megkereszteltetett, de hogy ki által? nem tudjuk, és Adrián pápa csak nevet adott a fiúnak és őt királylyá kente. Csak *Einhardus* írja azután: »Et cum ibi sanctum pascha celebravit, *baptisavit idem pontifex* filium eius Pippinum« ... Sőt Einhardus még többet is tud, azt t. i. hogy Nagy Károly onnan Milanóba ment, és Tamás, a város érseke »baptisavit ibi filiam eius, nomine Gislam, et de sacro fonte suscepit.« Tehát tud egy újabb esetet is, a melyből egy kis erőlködéssel új adatot lehet kovácsolni arra, hogy a keresztatya egyszersmind a keresztelő pap volt. Csakhogy Einhardus

¹⁾ Szent Adalbert védelme. *Kath. Szemle*, 1904. 531. l.

e részben épenséggel nem hitelt érdemlő tanu. Mint sok mindent, ezt különösen kiszínezve adja elő. Van erre classikus tanunk; és ez a tanu maga Adrián pápa. 778 május táján ugyanis azt írja a pápa Nagy Károlynak, hogy nagy örömmel vette abbeli szándékát hírvül, hogy husvét ünnepére Rómába akart jönni, »ut filium, qui nunc vobis procreatus est, a sacro baptismo in ulnis nostris suscipere debuissimus«... Sajnálja, hogy a körülmények gátolták a királyt és a látogatás ezúttal elmaradt, de reményli, hogy idővel mégis megtörténik ezen örvendetes esemény. A pápa szavaiból félreérthetetlenül kitűnik, hogy *nem ő keresztelte volna* a gyermeket, hanem *ő lett volna a keresztatyja*. 781 táján azután tényleg megkeresztelték Pippint Rómában és tényleg Adrián pápa volt a keresztatyja, mert 783 április táján írt egyik levelében a keresztatyai tisztségből kifolyólag *lelki rokonának* nevezi a császárnét és *lelki fiának* (keresztfiu) a longobárdok királyát Pippint; arról azonban, hogy ő keresztelte volna meg, nem szól semmit.¹⁾

Látni való tehát, hogy ezek a példák legkevésbé sem alkalmasak annak igazolására, hogy 985 táján szokás lett volna, hogy a keresztelő püspök vagy pap egyúttal keresztatyja is legyen.

Arra nézve, hogy Szent Istvánt karácsonkor keresztelték meg, az első forrás Karácsonyi előttünk fekvő műve. Ezt másutt nem olvastam, nem is hallottam; így ez adat hiteleségéhez nem is szólhatok.

Tudjuk, hogy a pannonhalmi monostor alapítólevele szerint a híres monostort Gyejcse alapította és Szent István fejlesztette ki. Ezzel szemben Karácsonyi azt állítja, hogy az alapító Szent István volt, mert ezt mondja minden életirata, valamint a Szent Imre életirata is; mert a pannonhalmi oklevél hitele megrendülvén, annak adataira nem hivatkozhatunk, és mert különben nem lenne érthető, hogy a monostort Szent Mártonról nevezték el. Nem akarok erre a kérdésre kiterjeszkedni, csupán arra teszek megjegyzést, hogy a vitás oklevél adatai nem használhatók fel; annál is inkább, mert szerzőnk már az előszóban is mondja: »Azelőtt tíz darab, Szent István nevében szóló oklevelet lehetett fölhasználni, most abból négyet okvetetlenül félre kell tenni, az ötödiknek (a pannonhalminak) hitele is pör alatt áll s így nem értékesíthető.«

Nézetem szerint a szerzőnek ezen felfogása végzetes tévedés. Bármily paradoxonnak lássék is első pillanatra, mégis

¹⁾ V. ö. Bibl. rer. Germ. Act. Carol. IV. köt. 198—199. 226. ll.

úgy vélem, hogy ezek az oklevelek *quoad rem*, a mennyiben nyilvánvaló tévedést nem tartalmaznak, igenis felhasználhatók és tudósításaik elfogadhatók. Épen az a körülmény, hogy csaknem tíz századnak kellett eltelni, míg e levelek hitelét megrendíteni lehetett, bizonyítja, hogy az, a mit ezek az oklevelek tartalmaznak, lényegében igaz. Mert hiszen ha nyilvánvaló hamisságokat tartalmaznának, akkor hitelök egy pillanatig sem állhatott volna meg, s nemcsak a hamisítás bélyegét sütötték volna rájuk, hanem készítőik vagy felhasználóik a szokott büntetést sem kerülhették volna el. Hogy ezek az oklevelek közokirati jellegüket az egész középkoron át megőrizték és jogok forrásául szolgáltak: eléggé igazolja, hogy lényegileg teljesen téves adatokat nem tartalmazhatnak, hogy tehát, kellő kritikával, történelmi tanubizonyosságul is szolgálhatnak. Főképen áll ez a pannonhalmi oklevélről, a melynek hitelét még Karácsonyi kitünően működő bonczoló kése sem tudta végleg lerontani.

A 17-ik lapon ezt mondja a szerző: »Okos és eredeti (semmiesetre sem lengyel példát utánzó) gondolat volt az, hogy a királyi hatalom jelét és a fölkenésre való engedélyt a római pápától kell kérni« — és jelzi, hogy nem tudjuk, a Szent István körül buzgólkodó papok melyikétől származott e gondolat.

Megvallom, hogy szerzőnknek egyik kijelentésén sem csodálkoztam annyira, mint épen ezen. Hiszem, sőt tudom, hogy ismeri a középkor felfogását a királyi hatalom eredetéről és a királylá avatásról, és épen ezért nem tudom elképzelni sorainak értelmét. Hát vajjon ki máshoz fordulhatott volna a latin egyház tagjává vált nemzet királya, mint a pápához? És vajjon miért volna épen ez a lépés, mely az adott viszonyok között egyedül vala lehetséges, »eredeti« gondolat? Hiszem, hogy a szerző nagyon jól ismeri azokat az eszméket, melyek Gerbert érsek agyát foglalkoztatták; hogy ismeri az összeköttetést, mely az érsek és István között létezett s a melyről az érsek pápa-korában sem feledkezhetett meg; és végre, hogy ismeri és tudja méltányolni az akkori politikai viszonyokat. Igazán kár, hogy ezt a fontos és érdekes kérdést nem igyekezett megvilágítani.

Karácsonyi többízben, részint a tőle nevetséges mesének minősített Sarolta-féle vélemény támadásánál, részint Mihály herczeg és az erdélyi részek uralma történetének fejtegetésénél, nagy súlyt helyez a krónikások (amott Thietmár, emitt a Hildesheimi krónika) által használt *avunculus* szóra, és ellenmondást nem tűrő határozottsággal vallja, hogy ez a szó »ren-

desen anyai, kivételesen atyai nagybátyát« jelent. Sőt másutt ¹⁾ épen ebből a szóból bizonyítgatja, hogy Procui, Szent Istvánnak anyai nagybátyja volt, hogy tehát »az is megdönthetetlen, hogy Szent Istvánnak anyja Beleknegina (Atleydis), mint már neve is mutatja, szláv nő volt.«

Nem bocsátkozom ezúttal ezen kérdés érdemébe sem, csak azt jegyzem meg, hogy a középkor latinsága szerint az *avunculus* nem határozottan *anyai* nagybátyja, hanem Du Cange szerint »*avunculus pro patruo promiscue usurpatur*«, s Forcellini szerint »*accipitur aliquando avunculus latiori significatione pro marito sororis matris meae*.« Ez utóbbi tehát azt sem zárja ki, hogy Procui, Szent István anyjának Saroltának nővérét vette nőül s ezen a réven volt rokona első királyunknak. Hogy ezt az esetleges rokonságot egyéb adataink nem teszik épenséggel lehetetlenné vagy akár csak valószínűtlenné, azt — úgy hiszem — fölösleges fejtegetnem.

A Szent István egyházi téren való működéséről szóló fejezetben, a *biztos* adatok sorában olvassuk, hogy Szent Romuáld tanítványai közül, 1010 táján egyszerre tizenöten érkeztek Magyarországra. Én úgy tudom, hogy ezek sohasem értek az országba és így nem is működhettek itt.

Nagy vita tárgya íróink között az, vajjon az egyház szervezése körül valamelyes előjogok alapján járt-e el Szent István? s ha igen, milyenek voltak azok?

Karácsonyi azt hiszi, hogy a nála felsorolt adatok »tönkre teszik a XII—XVI. századbeli magyar egyháziak és politikusok azon vélekedését, hogy Szent István apostoli oldalkövet volt.« (41. l.) És utóbb azt mondja, hogy »Szent István egyházi jogi kiváltsága és kitüntetése tehát csak abban állott, hogy ő határozta meg a püspökségek határait s ő nevezte ki az első püspököket, továbbá megvizsgálhatta a monostorokat s a szerzetesek őt az egyébként főpapokat illető szertartással fogadták, . . . maga előtt keresztet vitethetett.« (42. l.) Kérdem, mi egyéb ez, mint épen az oldalköveti hatalom?

XIV. Benedek pápa, a kit ugyan nem lehet elfogultsággal vádolni, s a ki talán mégis csak jól ismerte a kánoni törvényeket, teljesen eltekintve a Sylvester-féle bullától, épen azon körülményből, hogy Szent István apostoli keresztet vitethetett maga előtt, következteti, hogy első királyunknak kiváltságos előjogai voltak s ezeket apostoli oldalkövetségnek nevezi. Ansgar, az egyesített bréma-hamburgi egyház érseke, pápai követi minőségében vezére volt az északi részek hithirdetési actiójának és

¹⁾ Szent Adalbert védelme. Id. h. 527—528. 11.

szervezte az ottani egyházakat. Az a hatalmi kör, a melyet IV. Gergely pápa ráruházott, nem volt még akkora sem, mint a milyennél Szent Istvánt ruházta fel a szerző. Nem lehet tehát azt állítani, hogy »tönkre ment« volna az egész oldalköveti vélekedés.

Azon biztos adatok sorában, melyek szerzőnk művében foglaltatnak, van még sok, a mit épenséggel nem tekinthetünk nagyon biztosnak. De már is túlságosan hosszúra terjedt ismeretése, ezért csak egyet-kettőt sorolok még fel. Így nem egészen bizonyos, hogy az *erdélyi püspökség első székhelye Tasnád*, a második *Kolozsvár*; hogy az első kolostor hazánkban a *zobori* volt; hogy a *váci püspökség* Szent István Szent István alapításából való; hogy a hildesheimi krónikás *rex Julus*-a nem más, mint Szent István nagybátyja; hogy *Vászoly* és *Szár László* nem keresztelkedtek meg; hogy *Vászoly* tiszta *pagány* személynév; hogy *László* magyarországi megkeresztelkedése azért nem valószínű, mert szlávból alakult nevet kapott.

Sokat beszélnek nálunk Szent István államalkotó tehetőségéről, és felbuzdúl a magyar ember vére, mikor büszkén hivatkozik nemzete ezeréves alkotmányára. A ki csak Karácsonyi művéből ismerné meg első királyunk működését, annak ezekről a nagy dolgokról csak kevés fogalma lenne. A IV-ik fejezet szól ugyan a törvénykezésről, a műveltségéről, de világos, összefoglaló képet nem nyújt; az állam és a jogalakulás folyamatát elénk nem tárja, az államalkotást ki nem domborítja. A szerző egyszerűen közli Szent István törvénykönyvét magyar fordításban, jobbára az egyes cikkelyek egymásutánja szerint, s azokat itt-ott magyarázza, néhol megjegyzésekkel kíséri. A vármegyei szervezetet alig említi, az ispánokkal 4—5 sorban végez, a kikben különben a bírói hatalom letéteményeseinél egyebet nem igen lát. Ellenben arról az elég mellékes kérdéstről, vajjon volt-e Szent Istvánnak állandó kancellárja? csaknem két egész lapon értekeznek.

Egybevetve mindezeket, azt találom, hogy Karácsonyiban ez egyszer a kutató elnyomta a történetírót, és a nagy rostálásban megapadt adatoknak magasabb szempontok szerint való csoportosítására már sem ideje, sem ereje nem volt. Erre vall művének egész szerkezete is, mely annak a czélnek, a mit a Szent-István-Társulat akart elérni, mikor *védőszentjének* életét óhajta megíratni, nem felel meg.

A munka nyolcz fejezetre van osztva. Az első fejezet (13 l.) beszél Szent István gyermekkoráról; a második (15 l.) trónraléptéről, megkoronázásáról és háborúiról; a harmadik (17 l.) működéséről az egyházi téren; a negyedik (19 l.) törvényszer-

zéséről és a magyar nemzet műveltségi állapotáról; az ötödik (21 l.) építkezéséről és a korából származó műemlékekről; a hatodik (11 l.) rajzolja Szent István jellemét; a hetedik szól a trónöröklés rendezéséről, és végre a nyolcadik (8 l.) Szent István temetéséről és felmagasztalásáról. Tekintve a könyv célját, sajnálatos nélkülözük a legendás részek ismertetését és azt, hogy mikép örökül meg a nagy király alakja a későbbi legendákban, a néphagyományban, az irodalomban és a kultuszban. Tekintve a könyv tudományos értékét, fájjaljuk, hogy szerzője nem szélesítette ki jobban a kereteket, nem merítette ki az összehasonlításokból és a deductiókból nyerhető becses anyagot.

Karácsonyi műve igen érdekes és tagadhatatlanul értékes is. Érdekes, mert nem nélkülözi a tőle már megszokott meglepő fordulatokat; értékes, mert kétségtelenül felkölti a történetírók figyelmét s rá irányozza egy olyan korszakra, melyről azt véltük, aránylag elég világos képet bírunk, s ime kiderül, hogy voltaképen teljesen homályos, mert állítólag még semmit sem tudunk róla bizonyosan. Szent István teljes és befejezett életrajzával tehát még nem dicsekedhetik nemzeti irodalmunk; de reméljük, hogy mégis Karácsonyi fog vele megajándékozni bennünket könyvének majdan megjelenendő második, javított és bővített kiadásában.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

Rimay János munkái. A Radvánszky- és a sajkóczai codexek szövege szerint kiadja báró *Radvánszky Béla*. — Függelék: Balassa és Rimay »Istenes Énekei«-nek bibliographiája. Összeállította *Décsi Lajos*. — A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1904. Athenaeum kny. Kis 8-r. 2, VIII, 380, 113* l.

Rimay Jánosnak is, mint általában régibb költőinknek, a maga korában, illetőleg közel halála után csak istenes énekei láthattak napvilágot. Hazafias és virág-énekei rejtve maradtak. Ez volt az oka, hogy régibb költőinket egészen az újabb időkig csak vajmi fogyatékosan ismerhettük. Rimay Jánost most ez új kiadás a régi magyar irodalomnak egyik kiváló alakjául tünteti elénk, a ki bár Balassa Bálint tanítványa s a régi protestáns dicséretes és zsoltaérok eszméiből szövi istenes énekeit, nemcsak a renaissance ismert költőinek és a classikus latin költőknek hatását érezteti, hanem kora közhangulatát is kifejezi, s az erkölcsi élet nagy ellentéteit szemlélvén s a romlott haza sorsán keseregvén, óvni, tanítani, az evangéliumi hit forrásához vezetni törekszik nemzetét. Kora nagyban méltányolta műveit. Az előkelő férfiak egész serege igyekezett